

POSZLER GYÖRGY

NYÍLT LEVÉL A HŰSÉG TÁRGYÁBAN

Kántor Lajosnak

■ Kedves Lajos!

Bizony lassan egy éve lesz, hogy Ti, a Kolozsvár Társaság nevében, a nyolcvanadik születésnapom alkalmából, számomra annyira megható módon, felköszöntöttetek. És megajándékoztatok azzal az emlékkönyvvel, amit azóta, tegnap és tegnapelőtt, azt hiszem, harmadszor olvastam el.

Csak most jutok ebben a dologban szóhoz. A késlekedést nem alapvetően lassú-lusta természetem magyarázza. Nem is az, hogy túlterhelt, szellemi feladatokkal elárasztott lennék.

Ennyire lusta nem vagyok. Túlterhelt végképpen nem vagyok. „Mindössze” annyi van, hogy nem tudtam megszólalni. Nem a lustaság és túlterheltség, hanem a megindultság okán. Hogy nem én zárandokoltam levett kalappal a szülővárosomba. Hanem Ti jöttetek. Megértve, hogy már nem utazhatom. És nyílt szívvel felköszöntöttetek.

Válaszomban a nyílt levél formáját választom. A nemes hagyomány kedvéért, némi önhittséggel, nevezzük irodalmi levélnek. E forma megengedi a személyeséget. Annyi személyességet, amennyi a jó ízlés határain belül marad. E forma megköveteli a tárgyilagosságot. Annyi tárgyilagosságot, amennyi még nem teszi értekezéssé a közlendőt.

Hozzád intézem e nyílt levelet. Mert tudom, a köszöntést Te kezdeményezted. És van egy másik szempont is. Hosszú pályám során írtak rólam elég sok megisztelően jót és elég sok elviselendően rosszat is. Ám a legszibb Te írtad rólam, Lajos. Amikor a szülővárosom iránti Mikes Kelemen-i hűségemről beszéltél. Ez számomra nem egyszerűen megható. Hanem valamivel bonyolultabban megrendítő. Igyekszem felnőni erre a szintre. Ennek a szándéknak a jegyében írom e nyílt levelet is.

A sétatéri papírhajók és a Farkas utcai katonazene

■ A legszemélyesebb összetevőkkel kezdem. Akadémiai félhivatalos-félbaráti köszöntésem előtt mondta a feleségem. Amikor a köszöntésre válaszolsz, két dologra vigyázz. Hagyj békét a Házsongárdnak és a Farkas utcai hársaknak. Megírtad mindkettőt elégszer. Ne ismételd önmagad. Megfogadtam. Nem szoltam sem a Házsongárdról, sem a Farkas utcai hársakról. Most is megfogadnám. De nem tehetem. A Házsongárdot és a hársakat – ha még vannak egyáltalán – békében hagyom. De a Farkas utcát nem hagyhatom. Igaz, oda a hársak helyébe bevonom a katonazenét. A Házsongárdot pedig a Sétatérrel pótolom. Mindjárt rátérek férfiatlan meghatottságom színhelyeire. De előbb bevallom még egy megrendülésemet. Gyimesi Éva utolsó írása kapcsán utolsó újtára gondolok. Te mondtad, Lajos, hogy a Garibaldi híd mellett ment a Szamosnak. Nem tudtam, hol a Garibaldi híd. Tőled tudom, a Sétatér végén vezet át a folyón a sportpályától a Donát út felé. Mentségem, hogy gyerekkorom tényleges kolozsváriságának idején nem volt ott közúti híd. Csak egy nagyon keskeny, gyalogosoknak való fémhidacska kötötte össze a partokat. E közúti híd öregkorom emlékkolozsváriságának idején épülhetett oda.

Nos, most a sétatéri papírhajókról Balázs Sanyi levelének végtelenül kedves emlékidézése igencsak megindított. Bizony, a patakocskák a sétatéri fősétány két oldalán. Papírhajókat és pálcikákat is eregettünk. Remegve, hogy nem akadnak el valamelyik fahidacska alatt. A papírhajók gyakran elakadtak, a pálcikák nem. A patak végén, már a színház közelében a víz zuhogva, így emlékszem, zuhogva beleömlött a kanálisba. Olyan volt ez, mint ha az alvilág nyelte volna el a játékainkat.

Úgy emlékszem, a sétány másik, a Szamos felőli oldalán volt egy műszikla és benne egy műforrás. Istenem, de szerettem ezt. Mintha a vadon közepén lett volna egy enyhülést adó oázis. Persze, hogy tudom, hol laktak a Petőfi utcában Riciék, Reisingerék. Hiszen a nagy Rici a bátyám osztálytársa volt. A kis Rici az enyém.

E ponton kell megemlékezni Sánta Feriről. Élénken él bennem. Gyönyörűen szavalt. Talán egy kicsit utánozni is próbáltam. Leírta Sanyi. Én is leírom. Egyik fiatal paptanárunk – Sánta Ferencet! – magyar irodalomból! kétszeresen megbuktatta. Nem írom le a nevét. A kezdőbetűt sem. Tudom a titkát. Nyilván – nem tudatosan, de tudattalanul, ösztönösen – irtózott a tehetségtől. Utólag elismerésnek tekintem. Egy évvel később engem is üldözött. Talán ha nem is tehetséget, de legalább irodalmi érdeklődést bennem is felfedezett. Van egy mentsége előttem. Gondolom, Sanyi előtt is. Dokumentumokban bukkantam rá. Nagyon korán. Talán már '46-ban egy gyűlésen autonómiát követelt a Székelyföldnek.

Még egy keveset Sánta Feriről. Én még kétszer találkoztam vele. Egyszer a József körúton. '46-'47 táján. Hajnódtól Ócsival – Sanyi biztos emlékszik rá – sétáltak igen jókedvűen.

Egyszer valamikor a nyolcvanas években. A Radnóti Gimnázium tanári szobájában. Meghívott előadók voltunk a gimnázium valamely ünnepi rendezvényén. Próbáltam beszélgetni Kolozsvárról és a közös iskolánkról. Kedves volt, de nem emlékezett. Talán sohasem emésztette meg az egykori sérelmeket.

Csak még két dologról. Istenem, hol van már az Etna. Szüleink egykori cége. A kráterből kidobott táskákkal, bőröndökkel, bőrtárcákkal. És nem tudom, végül is megjelent-e Sanyi dokufikciós regénye. Amit kéziratban olyan lelkesen olvastam. Lajos. Ha valamikor találkozol Sanyival, mondd meg neki, hogy köszönöm a levelét. És a régi baráti szeretettel, sokszor ölelem.

A katonazene pedig '42 november 23-án szólt a Farkas utcában. Az évre emlékeztem. A dátumra nem. Azt Benkő Samu szép, tudós írásában olvasom. Jó emlékekre emlékezve. Fontos ismeretekkel gazdagodva. Bevallom, tizenegy évesen mindezeket nem tudtam. Valószínűleg nem is meditatáltam rajta. Ha egyáltalán gondoltam valamit, azt gondolhattam,

Gyulafehérvárról hozzák a koporsókat. Az Apafiak koporsóját. Benkő Samu életművét olvasva sohasem gondoltam: ő is ott állhatott a sorfalban. Csak nem az utca elején, közöttünk, piarista diákok között, hanem az utca végén, közöttük, református kollégisták között. Hogy nem a fejedelmi székhelyről, Gyulafehérvárról, hanem a Magyar utcából, a „kétágú” templomból hozták, csak megemeli, meg-hittebbé teszi a hetvenéves emléket. És a közös ismerősök. Samu hajdani piarista cserkész társai? Nos. Kabán Ferencnek csak a nevére emlékszem. Vajda Lajos öccse, Vajda Bandi osztálytársam volt. Kröbl Pálra, a kedves Kröbl Palira pedig jól emlékszem. Az iskolából és a sportpályákról is. No meg még valahonnan. Harmadikos koromban, a '43-'44-es tanévben leventefoglalkozásokra kellett járnom. Hetente egy napot. Unalmas tanórákra és szórakoztatóbb hadijátékokra. Ilyet vezetett Pali. A Sporttelep mögött. A Sétátér kezdetén. Nem fontoskodva, inkább kedvesen. Vajon mi van vele?

Most néhány sor Szabó Dezsőről. Teljes Géniusz kiadású sorozatom nincs. Csupán egyes kötetek. Ahogy az antikváriumokban beszereztem. Roncsolt példány az egész látóhatárból.

Meg az új kiadás is. Minden kötet a fiatalkori, zseniális esszékből. Meg *Az elsodort falu*, a *Segítség*, a *Csodálatos élet*. Egymás után. De nem ez érdekes. Hanem ahogy találkoztam vele. Már pesti életben. Olvastam Samu írásában. A református kollégiumban nem lett Szabó Dezső önképzőkör. Nos, pesti iskolámban. A második alma materemnek érzett Mester utcai iskolában, a Fáy András gimnáziumban Szabó Dezső önképzőkör működött. Előadások és tanári bírálatok is születtek róla. Ekkortájt olvastam – óriási lelkesedéssel – *Az elsodort falut*. Majd persze később többször is – apadózó lelkesedéssel. Ezért „zarándokoltam” el a sírjához. Nehezen emészthető, keserű tény. Évekig a Rákóczi téren feküdt. Egy járdát szegélyező földcsikban. Dísztelen fakereszttel megjelölve. Ide tettem szegényes csokromat. Előbb látogattam meg, mint Nagy Ferenc, a keserű sorsú, száműzetésbe kényszerített kispap miniszterelnök. Ugyanis az író a József körúton lakott. A Rákóczi téri csarnok bejáratával szemben. Így temették ide, az ostrom alatt, amikor meghalt, a lakótársai. Innen került később a Kerepesi te-

metőbe. Közvetlenül a keleti fal tövébe. Ide mentünk néhányan, bölcsészhallgatók, '52-ben, hogy meglátogassuk. Ennyi a történet. Életművével máig küszködöm. Hajdan tervezett monográfiámból, esetleg részmonográfiámból – nyolcvanegy éves vagyok! – nyilván már nem lesz semmi.

Garbóban – a felhőkre könyökölve

■ Bizony garbóban ülök most is a gép előtt, az íróasztalomnál. Biztosan nem rohanva. Csak amúgy „szétnézősen”. Ahogy ebben a helyzetben, ebben az életkorban, ebben a műfajban lehet. Nem zakó alatt a garbó, de vastag köpeny alatt. Így is befúj a hátamra a ritka Kosztolányi téri szél. Gondolkodom a gyönyörű kis köteten. A garbó filozófiáján is. Lehet, egy kicsit monarchiásan. De inkább csak testileg-lelkileg összekucorodva. Egy biztos. Garbó nélkül, zakóban vagy pólóban se akarnék naprakész vagy divatos lenni. Maradok talán egy kicsit megkopott ízlésemnél. Tegnap vagy tegnapelőtti szerzőimnél. Nem nevezem meg, hogy ne hozzam rossz hírbe őket. Csak ennyit. Ha balra nézek az asztalomtól, Goethét látom. Ha jobbra, Bábtsot. Goethe után Thomas Mann. Babits előtt Vörösmarty Mihály. Isten bizony, szeretem Esterházyt, becsülöm Nádaszt. Ám most leginkább Demény Péter szeretetteljes humorán indulok meg. Kolozsvárról most is gyakran álmodom. De már nem beszélgetek Mann-nal a színház előcsarnokában. És nem Mátyás lovának levágott fejét látom. Úgy látszik, öregségemre lehiggadtam valamennyire.

Gyimesi Évát tavaly télen láttam utoljára. Pannonhalmáról jött. Megállt nálunk egy fél délutánra. Mondta: megvilágító és megnyugtató volt a beszélgetés a főpáttal. Pesten még egy történészt és egy ókortudóst keresett. Aztán indult haza, Kolozsvárra. Nyugodtnak látszott. Nem vettem észre, hogy búcsúzik. Talán nem is tette. Csak halála tragikus visszfényében kaphatott ilyen baljós megvilágítást. Hozta az utolsó könyvét. Megfigyeltetésének szomorú krónikáját. Én mintha higgadtan láttam volna. Ám a feleségem – akkor azonnal feszültséget vélt felfedezni. Attól tartok, neki lehetett igaza.

Nézem a tizennégy rézkarcot. Cseh Gusztáv mesterműveit. Tizennégy egykori kolozsvári diák. Legalább négyen „iskolatársaim”. Erdély metamorfózisának krónikása, Apor Péter; az elannyira hűséges Mikes Kelemen; a történelmi regényt alapozó Jósika Miklós. A Fekete kolostorból érkező Kuncz Aladár.

Mindenképpen búcsúzni kell. Rendesen-pontosan. Nyugatról keletre. A Monostortól Szentpéterig. Délről északra. A vasútállomástól Házsongárdig. Netán egy fellegre könyökölve. A Kis-Szamos hídja után. Ahogy szoktam. Balra kanyarodva. Felfelé menve az Erzsébet úton. A tetőig. Ott ismét balra, a Fellegvárig. Bele a panorámába. Na, elég! Már magamnak is unalmas vagyok.

Honnan ez az egész? A felleg meg a könyökölés?

Egyed Emesétől

„fellegre könyököl tan lakai,
Kis-Szamos hídján sétál gondolatban.
(Poszler György: kolozsvári pillanatban)”

ÖRMÉNYEK, SZOKÁSOK Magyarországon és Erdélyben

■ A magyarországi örmény kisebbségnek két nagy történeti rétege van: az első diaszpórát azon egykori örmény kereskedők és nagyállattartók leszármazottjai, családjai alkotják, akik a 18. században tömegeken települtek át az erdélyi örmény központokból. Az asszimiláció folytán mára már beolvadtak a magyar nemzettestbe, az örmény nyelvet nem beszélik, de vala-

miképpen él még bennük az örmény származás tudata: önmagukat magyar-örményeknek hívják, akárcsak az Erdélyben maradt örmény telepések leszármazottai.

A második diaszpórát főként az 1915–17-es törökországi genocídium hozta létre, illetve az azt megelőző történelmi események: az 1894–96-os években a II. Abdul Hamid szultán véres örményelle-

nes intézkedései elől menekülők, később pedig a népirtást, a sivatagi deportálásokat túlélők is szétszóródtak a világban – egy részük Magyarországra és Erdélybe telepedett be. Hozzájuk csatlakoztak később azok az örmény kivándorló családok, amelyek az 1988–91-es években Örményországban és a Kaukázusban lezajlott események (karabahi helyzet, polgárháborúk a kaukázusi térségben, földrengés, a Szovjetunió szétesése, a gazdasági helyzet hanyatlása) hatására kerestek menedéket Magyarországon. Habár itt két különböző betelepülési hullámról van szó, mégis ugyanazon második diaszpóraréteghez tartozóként kell kezelnünk ezeket a betelepülőket, mivel a csoportjellemzőik nagyjából azonosak, az asszimiláció jóval kisebb mértékű náluk, mint az első diaszpóra esetében. Az örményeknek ezt a csoportját keleti örményeknek fogom nevezni. Ezek a családok természetesen beszélik az örmény nyelvet, második-harmadik generációs leszármazottaik is, többnyire az Örmény Apostoli Egyházhoz tartoznak, és magyarországi létükben is jobbára örmény hétköznapiakat élnek meg a családon belül.

Kialakulóban van egy harmadik csoport is, amelynek jellemzői hasonlóságot mutatnak a kereskedelmi diaszpórákéval: néhány tucatnyi, a kelet-európai régióban végbement változások után Örményországból érkező vendégmunkás, valamint némelyikük családja alkotja. Érdekes módon, habár ugyanakkor jöttek el, mint az előbbieken említett kivándorló családok bizonyos része, ez a réteg mégsem nevezhető diaszpórának, mivel a csoport az átmenetiség jegyeit mutatja, erősen fluktuálódik. A terepkutatások azt igazolják, ennek a laza csoportnak a tagjai nem szándékoznak huzamosabb ideig megtelepedni Magyarországon (nem rendezkedtek be, lakóhelyüket örmény nemzeti szimbólumokkal dekorálják – örmény zászló, kötelező fénykép vagy festmény az Ararát hegyéről stb.). Az újonnan érkezettek nem tartják a kapcsolatot sem a keleti örmények csoportjával, sem a magyar-örményekkel, csupán egymás közt – valamint természetesen az otthon maradtakkal – mintegy transznacionális közösséget alkotva.

Az 1993-as magyarországi kisebbségi törvénynek megfelelően ez a két igen különböző történelmi diaszpórához tartozó csoport egyesült örmény kisebbséggé. Az

ígyen keletkezett csoport azonban sohasem lehet homogén: a lényegi különbségek, mint például az örmény nyelv birtoklása, az Örmény Apostoli Egyházhoz, illetve az Örmény Katolikus Egyházhoz való tartozás, a genocídiumban való érintettség húzzák meg a határt a két réteg között – amely sok esetben a csoportok közti érdekellentétben fejeződik ki.

Nem vizsgálhatjuk a magyarországi örmény kisebbség két nagy történelmi rétegének életét, belső konfliktusainak okait anélkül, hogy az erdélyi örmények történetéről ne szólnánk részletesebben. Az erdélyi örmények ősei 1239-ben indulnak el Örményországból, feltehetőleg Aniból (a mai Törökország területén fellelhető romváros), a szeldzsuk dúlás elől menekülve. Több mint egy évszázadon keresztül védekeznek a mongolok uralma ellen a Kaukázusban, majd a Krím-félszigetre menekülnek, később Lengyelországban és Moldvában telepednek meg. A moldvai örmény szárványok kialakulása a középkorra tehető – hét városba települnek be az örmények, és már a 15. század elejére virágzó kereskedelmet mondhatnak magukénak. A moldvai örmény telepek kereskedői, iparosai kapcsolatot tartottak fenn Erdély némely keleti részével, úgymint Gyergyószentmiklóssal, Csíkszépvízzel, Besztercével, így már a 17. század elejétől megkezdődik az örmények áttelepülése ezekre a vidékekre. A letelepítés azonban I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem nevéhez fűződik, és hivatalosan a 1672-es évszámhoz kapcsolódik – ekkor kelt szabadalomlevelében telepíti le a fejedelem a menedéket kérő örmény kereskedőcsoportokat, később kiváltságjogokat adván nekik. A legenda szerint 3000 örmény kereskedőcsalád telepedik be így Gyergyószentmiklóstra – a valóságos adatok azonban utólag nem mutatnak ki még háromszáz családot sem. Már az 1680-as években számos család továbbköltözik Erdély más vidékeire, az 1700-as évek elejére létrehozva az örmények másik két legjelentősebb közösségét Szamosújváron és Erzsébetvárosban, valamint később Csíkszépvízen is. Az újonnan érkezők viszonylag hamar feladják örmény keleti vallásukat, s az 1680-as évek végén egyesülnek Rómával: attól kezdve örmény rítusú római katolikusok. A 18. század közepéig nagy a fluktuáció, sokan visszaköltöznek Moldvába – de jellemző az ellentétes irányú mozgás

is: Moldvából, Lengyelországból jönnek örmény családok. Az erdélyi csoportok rendkívül mobilisak: kereskedelmük hatókörének kiterjesztésével egy időben elkezdődik a kirajzás, amivel közvetve kezdetét veszi az eredeti örmény közösségek felbomlása. Az elsődleges telepekről főleg a szerényebb vagyoni kereskedők és iparosok költöznek ki, létrehozván a szórványközösségeket (pl. Petele, Bonyha, Felfalu, Csíksomlyó, Gyulafehérvár, Görgényzentimre, Szárhegy, Ditró, Alfalu, Remete, Toplica, Tölgyes). A nagy tőkével rendelkezők a kitelepülés másik irányát választják: a Nagy-Alföldet – az 1780-as évektől egyre több örmény nagykereskedő bérel nagyállattartásra alkalmas pusztai legelőt, főleg Gyula környékén. Később ezek a kereskedőcsaládok véglegesen át is települnek, különösen ha sikerül nemesi előjogokat szerezniük, birtokokat vásárolniuk. A fluktuáció, a gazdasági elit kiáramlása az erdélyi örmény közösségek fellazulásához vezetett, következőképpen az asszimiláció ütemét gyorsította meg.

A magyar törvény egy évszázadon át különleges jogállású idegenekként kezelte az örményeket, azonban egyre inkább elmosódott a különállás a kereskedő elemek és a rendek között. Kezdetben nem vásárolhatnak földbirtokot, és állami hivatalokat sem tölthetnek be. 1776-ban kerül sor a jogi integrációra, az örmények ettől kezdve rendelkeznek a közhivatalviselés jogával, tehát ugyanazzal a jogokkal és kötelességekkel, mint a magyarok. Mindezt győzelemként élik meg, és igyekeznek minél jobb magyarrá lenni. A jogi integráció lehetővé teszi a földbirtokszerzést, ezáltal maga után vonja a területi mobilitást – ekkor lendül fel az alföldi állattartás. Az örmény családok gazdasági célú térbeli migrációjával párhuzamosan megfigyelhető a társadalmi mobilitás is. Erdélyben a hagyományos örmény foglalkozások – marhakereskedelem, bőrkereskedelem – elveszítik a jelentőségüket, ehelyett az örmények új foglalkozási ágakban próbálnak elhelyezkedni: mindez megrendíti a családi tradíciókat. A fiatalabb generációk Erdély és Magyarország nagyobb városaiba költöznek. A modernizáció beindítja a 19. század elején a nyelvvesztést: az örmény telepeken elkezdik örmény helyett magyar nyelven vezetni a különböző társulások, céhek jegyzőkönyveit, naplóit, sőt az egy-

háznaplókat, *protocollumokat* is. A szekunder, templommal nem rendelkező közösségek esetében még gyorsabb a beolvadás, mivel nincs sem örmény katolikus plébániájuk, sem autonóm közigazgatási szerveik, amely összefogná őket, elősegítvén identitásuk megőrzését. Az elit kereskedő- és tímárcsaládok stratégiája példaértékűvé válik: nemességet, birtokokat szereznek, s már az 1840-es években büszkén vállalják magyarságukat, sőt magyar neveket vesznek fel. A felemelkedő elemek elhatárolják magukat a közösségtől, s lenézik a szegényebb, magyarul jól nem beszélő örményeket. Magyarok *akarnak* lenni – így a hagyományörzés háttérbe szorul a társadalmi értékpreferenciák sorában.

A beolvadás folytán megtörtént nyelvvesztés, a hagyományok háttérbe szorulása ahhoz vezetett, hogy mára már mind az erdélyi, mind a magyarországi magyar-örmények elsősorban magyarnak vallják magukat. Örménységük szituatív, csupán bizonyos helyzetben kerül elő, identitásuk a környezettől függő, viszonylagos: míg a 19. század fordulóján *plurálisnak* volt nevezhető (kulturálisan örmény, politikailag magyar), ma már *pozicionális*. A pozicionális identitás azt jelenti, hogy az emlékeztetéstől függően kerül előtérbe az örmény, illetve magyar mivolt. A magyar-örmények örménysége tehát a nagy egyházi ünnepek, örménységgel kapcsolatos megemlékezések köré fókuszálódik, az emlékeztetéstől függ. „Mi hét közben magyarok, hét végén a templomban örmények vagyunk” – fogalmazta meg találóan egyik fiatal gyermekszentmiklósi interjúalanyom a pozicionális identitás jelenségét.

Az adott feltételek mellett a keleti örmény csoport defenzív gesztussal hátrítja el az asszimiláció (számukra negatívként megélt) példáját, és gyakorta a befogadó társadalommal azonosítja a magyar-örmények csoportját. Mivel a magyar-örmények nem rendelkeznek számukra egyértelmű „örmény világgal”, illetve ez a világ nem válik el egyértelműen a magyartól, egyre nyíltabban nem fogadják el a diaszpóra részeként őket, a kisebbségi törvény értelmében létrejött közösség ellenére sem. Ezért az örmény kisebbség számszerűsítése Magyarországon (is) nehézségekbe ütközik: mindkét csoportnak más és más a becsült értéke az országban élő örmények számát illetően. A Magyar Or-

szágyúlése kisebbségi beszámolója 1996-ban 3500–10 000 főre becsüli a magyarországi örmények számát, az 1992-ben alakult Arménia Népe Kulturális Egyesület adataira (1000–1500 család, azaz 3500 fő körül) és az 1995-ben létrejött Országos Örmény Önkormányzat becsléseire (10 000 fő körül) hivatkozva. Mindannak ellenére, hogy például az 1990-es népszámlálás során mindössze 37 fő vallotta magát örmény anyanyelvűnek Magyarországon.

Míg a keleti örmények csoportja kívülről reprodukálódik az Örményországból, Karababból újonnan érkezők csatlakozásával, addig a magyarországi és erdélyi magyar-örmények csoportja nem várhatja kívülről a reprodukciót, hanem csoporton belül igyekszik megoldani azt, a csoport potenciális tagjainak örménység tudatát felerősítve, országhatárokon is átnyúlva. A magyarországi magyar-örmények intenzívebb kapcsolatot tartanak fenn az erdélyi magyar-örményekkel, mint adott esetben a velük egy városban lakó, genocídium utáni betelepülő-hullámmal érkezett, az örmény nyelvet beszélő törökországi, örményországi vagy akár karabahi, szíriai, libanoni örményekkel. A magyar-örmények esetében sajátos „transznacionalitásnak” lehetünk tanúi: a közös származás tudatán túl főleg az önigazolás (és egymás visszaigazolása) köti össze a magyarországi és erdélyi közösséget, a mitikus-szentimentális kapcsolat a kis őshazával, Erdéllyel – Örményországgal való kapcsolatuk inkább referenciális. Ez a geográfiailag kiterjesztett közösség sokkal homogénebb, mint a magyarországi örmény kisebbség. Érdekes új jelenségként említendőek meg az erdélyi örménytemető-mentő törekvések, melyek részét képezik a feltérképezett szamosújvári és erzsébetvárosi örmény katolikus temetőkről, az örmény temetkezési szokásokról és halottkultuszról a budapesti örmény önkormányzatok által kiadott monográfiák, melyek magyarországi magyar-örmény indíttatásra alakultak mintegy mozgalommá; mindezt fel foghatjuk a magyar-örmény közösség visszatérés-mítoszának szimbolikus materializálódásaként, amely természetesen sosem járhat együtt területi revendikációkkal.

Feltehető a kérdés, melyek azok a szokások, amelyek a két diaszpóra-réteghez tartozóknál megegyeznek, netán közösen

is gyakorolják őket. Négy szokásról teszünk itt említést, amelyek tágabb értelemben vett közösségi (avagy politikai terminussal fogalmazva: magyarországi örmény kisebbségi) szinten tetten érhetők: Világosító Szent Gergely ünnepéről, az Örmény Genocídium kommemorálásáról, az 1848-as magyar szabadságharc magyar és örmény hőseinek emlékünnepéről, valamint a gergyószentmiklósi Vörös Köpenyegesek ünnepéről.

Világosító Szent Gergely (Szurb Grigor Luszavorics) napja főünnep mind az Örmény Apostoli, mind az Örmény Katolikus Egyházban – az erdélyi magyar-örmény közösségekben ezt tartják a legfőbb örmény ünnepnek, és mind a négy örményként ismert település közösségeiben méltóképpen megünneplik.

Gergely a párthus Anagh király fia volt, aki tanulmányai során már fiatalon megismerkedett nemcsak a görög meg a szír nyelvvel, de ezzel együtt a keresztény tanításokkal is. Előbb pap, majd püspök lesz, keresztény missziós tevékenysége után a Világosító (*Luszavorics*) jelzõt kapja, később az általa alapított Örmény Apostoli Egyházat is Felvilágosultnak nevezték el róla (*Luszavorcsagan*). III. Tirdat király kezdetben üldözte a keresztény tanok hirdetését, terjesztése miatt, és a legenda szerint verembe csukatta, ahonnan Gergely csodával határos módon kiszabadult, és meggyógyította a királyt, aki hálából leállította a keresztény misszionáriusok üldözését. Világosító Szent Gergely 295 és 301 között téríthette keresztény hitre az örmény népet, és keresztelte meg III. Tirdat királyt, egyes elméletek szerint 304–305, más elméletek szerint már 301–302 körül államvallássá téve a kereszténységet Örményországban, a világon elsőként – így ő az örménység védőszentje. (Erdélyben majdnem minden örmény katolikus templomban képileg is megörökítődik az örménység keresztény hitre való térítése, színes ólomüvegablakokon, szárnyasoltárokon, templomi zászlókon – sőt például Marosvásárhelyen, a főtéri római katolikus nagytemplomban is található egy ilyen témájú vitralia.)

Mind Magyarországon, mind Erdélyben a magyar-örmény identitás legfőbb szervezője az Örmény Katolikus Egyház: a nagy egyházi ünnepek köré csoportosulnak az örménységgel kapcsolatos megemlékezések is. Magyarországon a keleti

apostoli hitvallású örmények is eljárnak olykor, nagyon szórványosan, a budapesti Orlay utcai Örmény Katolikus Templomba a nagyobb örmény ünnepeken és megemlékezéseken, mivel az Örmény Apostoli Egyház nem rendelkezik itt külön templommal; az Örmény Katolikus Lelkészség 1924 óta működik. (Az utóbbi évek gyakori nézeteltérései a két csoport között azt eredményezték, hogy a keleti csoporthoz tartozók az örmény apostoli liturgiát rendszeresen a Belvárosi Plébániatemplomban tartják meg Budapesten, a Március 15. téren – és egyre ritkább a közösségi jelenlétük az Örmény Katolikus Templomban.)

Világosító Szent Gergely napja a pünkösd utáni negyedik szombatra esik: az örmény főszent ünnepével a kereszténység felvételére emlékeznek az örmények szerte a világban. A hívek Világosító Szent Gergelyhez imádkoznak, hogy könnyörögjön érettük, és világosítsa meg életüket – a templomi szentmisét pedig minden esetben bőséges szeretetvendégség, agapé követi, a kultúrkörnek megfelelő ételekkel mindazok számára, akik a misén részt vettek. Az ünnepeken mind a magyar-örményeknél, mind a keleti örményeknél kötelezően előkerülnek ilyenkor az örmény gasztronómia fogásai: a vallás mellett ez a másik legfontosabb identitásreprodukciós tényező. A magyar-örmények ételei azonban különböznek a keleti örmények gasztronómiájától, amely újabb elkülönülésre ad okot. Elég itt megemlíteni például a hurutot, ezt a savanykás, tartósított fűszerkúpot, amely az erdélyi magyar-örmények által ángádsáburlevesnek nevezett étel alapkelléke, s amely kifejezetten erdélyi örmény étel, és nem ismerős a keleti örmények számára: egykor az Erdélybe betelepülő örmények vándorlásuk közben sajátították el, alakították ki a készítését, feltehetőleg kipsák-török hatásra – ezért a keletiek csoportja ezt nem is ismeri el örmény ételként. (Érdekességképpen megjegyzendő, hogy az utóbbi években a Szamosújváron tartott Szent Gergely-napon milyen méreteket öltött a szeretetvacsora: 2011 júliusában itt csupán az ángádsáburlevesbe való kis, hússal töltött „fülecskékből” 15 200 darabot készítettek – míg 2010-ben 15 000, 2007-ben pedig 14 800 darab volt ugyanebből a levesbe főzve.)

Az erdélyi magyar-örmény közösségeknél az örmény katolikus liturgia kiegészül a Vörös Köpenyegesek rítusával, amely egy céhes szokásból vált az örmény katolikus liturgia kísérőelemévé a nagyobb egyházi ünnepeken.

A Vörös Köpenyegesek rítusa survival-jelenség, egy egykori örmény céhes szokás továbbéltetése, amely az örmény katolikus liturgia kontextusába ágyazódva alkalmas arra, hogy a közösség tagjaiban fellevenítse a közösségi múltat. A hét Vörös Köpenyeges díszes *plu-viálékba* öltözve vonul ki, főként a nagymisék alkalmával: az első közülük (rendszerint a fő egyháztanácsos) egy *kává-zánnak* (örmény 'bot') nevezett hosszú, legyezőszerű fejben végződő botot tart a kezében, és alkalmanként koppintással diktálja az esemény sajátos koreográfiáját, a többiek karjukon hatalmas gyertyákkal (ma már imitált gyertyákkal) követik utasításait, olykor énekelnek is, a liturgia eseményeit követve. Egykor csupán az Örmény Legényegylet tagjai közül kerülhetett ki az a hét férfi, akinek a nagy egyházi ünnepeken tiszte volt viselni a vörös köpenyt. Ma azonban, az asszimiláció állapotának megfelelően, a „tisztéletbeli” örmények is felöltöhetnek a köpenyt, azaz olyan magyar férfiak, akik az örmény templomba járnak, vagy örmény felmenőkkel rendelkező lányt vettek nőül.

A szokást ma már csak Gyergyószentmiklóson gyakorolják, azonban Szongott Kristóf armenista néprajzi leírásai a 19. század fordulójáról számot adnak a rítus egykori szamosújvári jelenlétéről is. A gyergyói örmény katolikus templomban évente legalább hét alkalommal játsszák el a Vörös Köpenyegesek szertartását (újév, húsvét, Úrnapja, Világosító Szent Gergely napja, Mária-búcsú, Szent Miklós-körmenet, karácsony) – de a köpenyegesek kivonulhatnak kivételes alkalmakkor is, például örmény egyháztanácsosok, egyházi személyek temetésén.

A Vörös Köpenyegesek rítusának esetében nem annyira az emlékezés tartalma fontos, hanem az örménységre való emlékezés minél gyakoribb aktusa: a megkérdezett adatközlők közül mindenki a maga módján értelmezi, mi is ez a szokás. Az értelmezések bizonyos azt rendszerben történnek, a referencia csakis az örménység. A leggyakrabban azt tartják valószínűnek, hogy a keresztények üldözésére

emlékeznek vele, Szent Gergelyre, még a keresztény tanok hirdetésének elején – ennek megfelelően a papjukat védelmező keresztény testőrség jelképének tartják a Vörös Köpenyegeseket. Másik laikus elmélet szintén defenzív értelmezés: az örmények a vándorlás alatt az ellenségtől (törököt, tatárt neveznek meg) védték papjukat, és erre emlékeztet a Vörös Köpenyegesek rítusa minden alkalommal.

Nagyobb ünnepeken gyakorta meghívják a Vörös Köpenyegeseket a többi erdélyi örmény központokba is, mint például a szamosújvári Világosító Szent Gergely-ünnepre, és olyankor a magyarországi magyar-örmények, valamint a bukaresti román-örmények kisebb csoportjai is elzarándokolnak hozzájuk, akár csak Gyergyószentmiklósról is, Mária-búcsúkor (ez utóbbira viszont a román-örmények nem hivatalosak).

Az 1848–49-es magyar szabadságharc magyar-örmény mártírjaira való emlékezés revivaljelenség: az 1993-as kisebbségi törvény kimondása után kezdődött el, a magyarországi magyar-örmények kezdeményezésére a szabadságharc kivégzettjeinek, ezen belül kifejezetten Lázár Vilmos és Kiss Ernő aradi vértanúk halálának kegyeletteljes kommemorálása minden év októberében, amelyet később a keleti örmények csoportja is átvett.

Az emlékezés keretében a magyar-örményeknél megkoszorúzzák a megemlékezés termében emelt szimbolikus kopjafákat, pódiumműsor keretében korabeli szövegeket olvasnak fel a szabadságharc irodalmából, alkalmanként helyet kap a szabadságharc emlékére létrehozott kiállítás is, aztán szimbolikus tor következik, ahol szintén erdélyi örmény ételek kerülnek terítékre. A keleti örmények csoportjánál ez a megemlékezés nem annyira rendszeres, valamint jóval rövidebb és protokollárisabb is – mivel nem lehetnek közvetlenül érintettek ezekben a történelmi eseményekben, ezért csupán diplomáciai célokat szolgál.

A megemlékezés aktusával a magyar-örmények csoportja az örményeknek a magyar történelemben ágvazottságáról is megemlékezik: mivel kevés az örmény ünnepük, a történelemben integrálódás momentumát újra meg újra reprodukálni kell. A kisebbségi törvény elfogadása után sürgetővé válik számukra az örmény mivolt újrafogalmazása is: meg akarják magyarázni az örmény népnek a magyar

történelemben elfoglalt kivételes helyét, racionalizálják a nyelv elvesztését. Valamiképpen ugyanazt a kulturális ideológiát folytatják, mint a 19. század végén az *armenizmus* mozgalma, mely az 1880–90-es években jött létre Szamosújváron a Szongott Kristóf alapította, egykori *Armenia* című folyóirat köré csoportosulva. Az akkori értelmiségi elit örmény-identitás-mentő mozgalomba kezdett: az örmény jellegzetességek megőrzését, a hagyományok ápolását szorgalmazta; arra tanított, hogyan kell jó magyarnak lenni, egyszerismind örmény módon élni.

A mai körülmények között a *neoarmenizmus* ideológiáját az 1997 februárjában alakult *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület* folytatja tevékenységével, lapjával, a havonta megjelenő magyar nyelvű *Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetekkel* – valamint a rendszerváltást követően újra kiadott, Kolozsváron, Szamosújváron szerkesztett *Armenia* füzetecskével, amely csupán szimbolikus utódja lehet az egykori *Armeniának*. (Itt megemlítendő, hogy a keleti örmény csoport kétnyelvű havilapja, az *Ararát* 1995 decemberétől jelenik meg, majd 2002-ben szerkesztőisége megújul, neve szintén *Armenia* lesz.)

Az Örmény Genocídium áldozataira való emlékezés mindkét magyarországi örmény csoportnál nagyon fontos aktus, az örmény identitás alkalmankénti reprodukciója, a kontinuitás megteremtése – még akkor is, ha a magyar-örmények csoportja nem lehet közvetlen érintettje a genocídium által okozott tragédiának. Az 1915–17-es törökországi genocídium (*Métz Jéghérn*, örmény 'nagy szerencsétlenség'), amellyel az ifjútörök kormányrész az ország nemzetiségi kérdését szándékozott megoldani, csupán az örmények számadatai szerint másfél millió örmény áldozatot követelt, a görög és asszír áldozatok számán felül. Noha a világ vezető országainak nagy része immár hivatalosan is elismerte az 1915–17-es genocídium tényét, Törökország a mai napig tagadja azt; Magyarország kormánya pedig még mindig hezitál állást foglalni ebben a kérdésben.

Ezért a magyarországi örmények mindkét csoportja teljes erőbevetéssel igyekszik arra indítani a magyar kormányt, hogy hivatalosan ismerje el az örmény népet érintő népirtás történelmi tényét. Az örmény szervezetek, kisebbsé-

gi önkormányzatok képviselői minden év április 24-én, az Örmény Genocídium Napján megemlékezés keretében koszorúzzák meg az Országos Örmény Önkormányzat által az áldozatok emlékére Budapesten, a Duna-parton emelt kőkeresztet, *Khácskárt* (örmény 'kereszt'), melyet örményországi szerzetesek faragtak ki kőcsipkeszerűre, a hagyománynak megfelelően. A koszorúzást az örmény vértanúként mondott gyászmise követi az Örmény Katolikus Templomban, mely agapéval zárul – itt természetesen ismét előkerülnek az örmény gasztronómia jelei –, illetve a Belvárosi Plébániatemplomban az apostoli rítus szerinti mise. Az emléknap annak az 1915. április 24-ének megemlékezése, amikor Konstantinápolyban megtörtént a „nagy összefogdosás”: az a razzia, amelynek nyomán ifjútörök vezénnyellett, egyetlen éjszaka alatt kivégezték a konstantinápolyi örmény értelmiségi réteg nagy részét, másik részét pedig bebörtönözték, és később a szíriai sivatagba deportálták, az örmény lakosság zömével együtt.

A magyar-örmények csoportjának megemlékezéssel kapcsolatos tevékenységében valamiféle „retroaktivitás” érvényesül. Habár a törökországi genocídium következtékör őseik már régen magyarnak vallották magukat, mégis nagy érzékenységgel integrálják történelmükbe az örmény népet érintő veszteséget: április 24-e körül egész hetet (2008-ban például 9 napot) szánnak az ünnepélyes megemlékezésre, kiállítással, könyvbemutatókkal, örmény koncertsorozattal, a genocídiumról szóló előadásokkal. 2007-ben külön albumot adtak ki a genocídium áldozatainak emlékére, magyar nyelven (Nikoláj Hovhanniszján: *Az Örmény Genocídium*), történelmi tanulmánnyal, korabeli képekkel, amelyből minden országgyűlési képviselőnek eljuttattak egy példányt, ezzel is sürgetve állásfoglalásukat az örmény genocídium ügyében – s mintegy csatlakozva ezáltal a keleti örmények csoportjához tartozó önkormányzatoknál kiadott (kétnyelvű) genocídiumirodalomhoz, mely szépirodalmi műveket és tanulmányköteket egyaránt tartalmaz.

Kali Kinga

■ IRODALOM

- Beszámoló az Országgyűlés részére a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről. Bp., 1996.
- Geertz, Clifford: A vallás mint kulturális rendszer. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Szerk. Fejős Zoltán. Századvég, Bp., 1994. 63–103.
- Kali Kinga: A gyergyószentmiklósi magyar-örmények etnikus szimbóluma: a Vörös Köpenyegesek ünnepe. In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából.* Szerk. dr. Eperjessy Ernő. A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa, Bp., 1996. 145–167.
- Kali Kinga: Vasárnap i örmények. *Látó.* 2007. 10. 70–81.
- Kali Kinga: Soul Food. Monographs on two Armenian cemeteries. *Acta Ethnographica Hungarica* 2011/2.
- Nagy Pál: Az „örménykérdés” és a magyarországi örmények a 19. század végén és a 20. század elején. 1990.
- Szkdolgozat. JATE BTK, Szeged. Vezető dr. Sajti Enikő.
- Nagy Pál: Armenizmus: örmény identitás és kulturális ideológia a 19. század végén Erdélyben. *Baranya. Történelmi közlemények.* 1994–1995. 221–230.
- Pál Judit: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. *Erdélyi Múzeum* 1997. 1–2. 104–120.
- Zaven, Simon J.: Világosító Szent Gergely kultusza a Kárpát-medencei Örmény Katolikus Egyházban. In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából.* Szerk. dr. Eperjessy Ernő. A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa, Bp., 1998. 117–130.